Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 46, Haziran 2020, s. 112-122

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.43369>

Dr. Öğr. Üyesi Rahman AKALIN

Trakya Üniversitesi, rahmanakalin@trakya.edu.tr

EDEBİYATIN ÜRETİMİ VE YAYILIMINDA SÖYLENCE OLGUSU: BİR ŞİİRİN SÖYLENCELEŞMESİ VE TÜRKÇEYE ÇEVİRİSİ ÜZERİNE İRDELEME

Özet

Gerçek hayata seçenek bir gerçeklik oluşturan edebiyat, yer yer fantastik öğeleri kullanmaktadır. Fantastik öğelerin kullanım oranı edebiyat ürününün türüne göre değişiklik göstermektedir. İçine doğduğu toplumun ve kültürün bir üyesi olan edebiyatçı, eserinin inşasında kimi zaman söylenceyi bir malzeme gibi kullanmaktadır. Ancak bir söylence, kimi zaman da edebiyat yolu ile pekiştirilir, geniş kitlelere ulaşır. Bu anlamda söylence ile edebiyat arasındaki ilişki, bir etkileşim halini alır. Bu çalışmada kuramsal bağlamda söylence ile edebiyat arasındaki ilişki, 'Lorelei' örnek durumu ışığında irdelenmeye çalışılmıştır. Ren Nehri'nin söylencelerinden biri olan 'Lorelei' figürünün ilkin Clemens Brentano (1801) tarafından ele alınışı, söylencenin edebiyat eli ile şekillenmesine örnek oluşturmaktadır. Diğer yandan söylenceyi daha geniş kitlelere yayan, aynı adlı şiiri ile Heinrich Heine (1824) olmuştur. Edebiyatın yayılımına hizmet eden bir araç olarak çeviri etkinliği bağlamında bu çalışmada Heine'nin 'Lorelei' adlı şiiri Christiane Nord'un (1988) metin çözümleme modeline dayanılarak çözümlenmiş, şiirin Dora Güney ve Necati Cumalı tarafından Türkçeye yapılan çevirisi ile ilgili eleştirel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Söylence, Lorelei, Clemens Brentano, Heinrich Heine, şiir çevirisi.

**THE CASE OF LEGEND IN THE PRODUCTION AND DISTRIBUTION
OF LITERATURE:
AN INVESTIGATION ON TURNING A POEM INTO A MYTH AND ITS
TRANSLATION INTO TURKISH**

Abstract

Literature, which creates an alternative reality to real life, uses fantastic elements partly. The usage rate of fantastic items varies according to the genre of literature product. Being a member of the society and culture in which he was born, the literary artist sometimes uses the legend as a material in the construction of his work. However, a myth is sometimes reinforced through literature and reaches large masses. In this sense, the relationship between legend and literature becomes an interaction. In this study, the relationship between legend and literature in the theoretical context is tried to be examined in the light of the example case of 'Lorelei'.

One of the myths of the Rhine River, the figure of 'Lorelei', was first handled by Clemens Brentano (1801), and it is an example of how the legend is shaped by the hand of literature. On the other hand, it was Heinrich Heine (1824) with his poem of the same name that spread the myth to a wider audience. In the context of the translation activity as a tool that serves the spread of literature, in this study, Heine's poem 'Lorelei' was analyzed based on the text analysis model of Christiane Nord (1988), and critical evaluations were made about the translation of the poem into Turkish by Dora Güney and Necati Cumalı.

Keywords: Legend, Lorelei, Clemens Brentano, Heinrich Heine, poetry translation.

GİRİŞ

Bilindiği gibi söylenceler, toplumlar içerisinde esas itibarı ile sözlü geleneğin ürünleri olarak kulaktan kulağa aktararak gelişirler. Bu yönü ile, ortaya çıkmaları, yayılmaları ve gelişmeleri açısından toplumsal bellekte yer eden söylenceler, bugün bilimsel anlamda sınırları çizilen halkbilimin bir konusu olmakla birlikte, başkaca alanların eğildiği, türetim yaptığı sahalardan biri olmaktadır. Bu alanlar, sosyal bilimlerin çeşitli alt dalları başta olmak üzere çeşitli bilim disiplinleri olabildiği gibi sanat başta olmak üzere insan yaşamına dair çeşitli mecralar olabilmektedir. Bu yönüyle efsaneler, edebiyatının da bir nesnesi olabilmektedir, çünkü tüm şekillenmişliği içerisinde bir birey olarak edebiyatçı da elbette bağlı olduğu toplumun etkisi altındadır. Diğer yandan edebiyatçı ile içinde bulunduğu kültür dizgesi arasındaki ilişki, etkileşim olarak da tanımlanabilir. Çünkü toplumun bir parçası olarak edebiyatçı, her şeyden önce içerisine doğmuş olduğu dil yoluyla düşünme kalıplarını edinse de, diğer yandan üretimleri ile kültür dizgesinin şekillenmesinde az ya da çok bir etki uygular.

Toplumun ve toplumsal belleğin bir parçası olan söylencelerin gelişiminde farklı dönemlerde yaşamış birçok insanın, grubun ya da topluluğun payı vardır. Halk, söylencelerin birer halkbilimsel yapı olarak üretiminde ya da gelişiminde bir ol oynarken, diğer yandan bu söylencelerden pay alır. 'Söylence' kavramı ile eş anlamlı kullanılan 'efsane' TDK'ya göre "eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye,

söylence”¹ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda öne çıkan üç farklı içerimden söz etmek mümkündür. Bunlardan biri efsanelerin sözlü gelenek içinde gelişip yaygınlaştıkları, diğeri doğaüstü olgu veya olayları konulaştırmaları, bir diğeri ise hayal gücüne dayanmaları dolayısıyla gerçeklikle bağlantılarının tartışılabilir oluşudur. Benzer biçimde Karakurt’a (2011: 10) göre “söylence veya söylenç sözcüğü efsane, rivayet, anlatı, masal, halk öyküsü gibi kavramların tamamını ifade eden bir terimdir. Nesilden nesile aktarılan ve insanüstü varlıkların öykülerinin doğayla bütünleşik ve gerçekçi bir yapı içerisinde anlatılmasıyla oluşan anlatılar toplamıdır.”

Söylenceler ve Özellikleri

Efsanelerin en önemli özelliğinin ‘onlara inanılması’ olduğunu savunan Sakaoğlu’na göre “efsane bir hikâyedir, küçük bir hikâyedir. Ancak özelliği, inanılan bir hikâye olmasıdır. Şahıslar, olaylar veya yerlerle ilgili olabilir. Bunların gerçek olması da gerekmez, hayalî bile olabilir. Efsanenin en önde gelen özelliği ona inanılmasıdır” (Alpaslan 1992: 32). Yani efsaneler, insanların zihninde neredeyse edebi bir şeye dönüşerek gerçekliği sorgulanmayan bir anlatı halini alır.

Efsane, gerek günlük dil kullanımında gerekse yer yer akademi içi tartışmalarda ‘masal’ türü ile karşılaştırılmakta ve bir takım özdeşliklerden söz edilmektedir. Bu iki tür arasındaki farkı onların gerçekliğe olan uzaklıklarına göre değerlendiren Buch’a (1992: 10) göre Alman dil çevrelerinde “Grimm Kardeşlerden sonra, kısaca ifade etmek için, masal ‘tamamen fantastik’, efsane ‘yarı fantastik’ olarak değerlendirildi. Fantastik burada, ‘gerçek dışı’ gibi bir mana ifade etmektedir”. O halde fantastik olan mutlak olarak belli bir olağanüstülüğü içeriyorsa, efsanenin masal ile karşılaştırıldığında gerçekliğe daha yakın durduğu ifade edilebilir. Sakaoğlu’na göre de ‘masalı efsaneden ayıran, efsanelerin deyim yerindeyse inanılabilir oluşudur. Çünkü efsane mantığına göre insanlar efsanenin konusu olan olayı dinledikten ya da okuduktan sonra kendilerini ona inanmak zorunda hissederler’ (Alpaslan 1992: 32).

Buch’a (1992: 12) göre “efsaneler, inanılabilirlikleri hakkında mümkün olduğu kadar güçlü deliller verir: «Bunu bizzat yaşadım», değişik şahitlerin ismini verir («halâ yaşıyorlar»), mekân ve zaman bildirir v.s. ve prensip olarak bir güven de kazanırlar, çünkü onlar öncelikle rapordan, «rivayet»ten başka birşey değildir.” O halde tanıklıklar, bir efsanenin inandırıcılığına etki etmektedir. Almanya’da Ren Nehri’nde bugün Loreley Kayalıkları olarak tanımlanan bölgesinde nehirde yol alan gemilerin kaptanları kendisine hayran bırakan bir su perisinin anlatısı da, edebiyat ile doğmuş, tanıklıklar ve rapor edilen rivayetlerle pekişmiş bir anlatıdır. Özellikle Brentano ve Heine sonrası, zaman içerisinde Lorelei’a ilişkin konuşulagelen her şey, Lorelei efsanesini beslemiş, bugün bu efsane neredeyse her Alman’ın bildiği bir anlatı halini almıştır. Bugün, bölge turistik anlamda da ilgi görmektedir.

Lorelei Söylencesi

Nar’a (2014: 70) göre “mitolojik kaynaklı efsaneler içinde belki de en dikkat çekici olanlar, fiziksel olarak bir yönüyle insana benzeyen canlılardır. Denizkızı ise bunlardan en bilindikleridir.” Bu anlamda, efsaneden gerçekliğe insan fiziği üzerinden uzanan anlatılar, gerek ilginçlikleri açısından gerekse fiziksel açıdan gerçeklikle kurulan bağ nedeniyle inanılabilirliklerini

¹ <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 27.04.2020

halen korumaktadır. Farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde söylenegelmiş denizkızı efsanelerinin varlığı, böyle gerekçelendirilebilir.

Sakaoğlu'na göre efsaneleri “a) Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsane/yaratılış efsaneleri b) Tarihî efsaneler. c) Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetlerle ilgili efsaneler. ç) Dini efsaneler” (Alpaslan 1992: 32) şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bu sınıflandırmaya göre Lorelei Efsanesi ‘tabiatüstü varlıklarla ve kuvvetlerle ilgili efsaneler’ içerisinde değerlendirilebilir görünmektedir. Ancak bir su perisi olarak Lorelei, tabiatüstü olmakla birlikte insansı sureti ile denizcilerdeki gerçeklik algısını yer yer kuvvetlendirmektedir.

Gerek Yunan mitolojisinde ‘sirenler’ olarak karşımıza çıkan denizkızları gerekse başka kültürlerde efsanelerde söylenegelen varlıklar, çoğu zaman gerek olumlu gerekse olumsuz olarak değerlendirilebilecek özelliklerle tasvir edilmişlerdir. “Deniz kızı/ siren figürünün kökenlerinin Batı edebiyat ve mitlerinde Klasik Çağ’a kadar uzandığı” bilgisini veren Erol’a (2008: 217) göre “deniz kızına kötü, tehdit edici ve baştan çıkarıcı özellikler atfedilmektedir”. Bu bağlamda denizkızı bir yandan güzel, öte yandan baştan çıkarıcıdır, bir yandan gizemli öte yandan tehdit edicidir.

Denizkızı değil ama onunla mitolojik bağlamda ilişkili görünen bir ‘su perisi’ olarak Lorelei söylencesinin doğduğu yer, Ren Nehri üzerinde bulunan oldukça dik Loreley Kayalıkları’dır. Çok çeşitli açılardan çekilmiş fotoğraflarda nehrin bu bölgede kıvrım yaptığı görülmektedir. Burada nehrin oluşturduğu güçlü akıntılar, geçmişten beri deniz taşıtlarının kaza yapmasına neden olmakta, bugün de bu tür kazalar rapor edilmektedir. Edebi bir figür olarak Lorelei’in tarihi, 19. Yüzyılın başlarına kadar, yazar Clemens Brentano’ya uzanmaktadır. Ondan önce, örneğin orta çağda Ren’in bu bölgesindeki tehlikeli akıntılar ve kayalardan geldiği rivayet edilen sesler (mırıltılar), cüceler, periler veya dağ hayaletlerine atfedilmiştir. Gerard (2012) Goethe Enstitüsü için kaleme aldığı yazıda ilk kez Clemens Brentano’nun Lorelei’i ‘bir su perisine’ dönüştürmekle bir mit yaratmış olabileceğini tartışır. O halde Lorelei, eski bir Alman miti mi yoksa romantik dönem edebiyatının bir ürünü müdür? Soru yazınbilimsel açıdan formüle edilirse: Şiirleşen efsane midir, yoksa edebiyat mı bir efsane yaratmıştır? Clemens Brentano, 1801’de ‘Zu Bacharach am Rheine’ adlı baladında güzelliği ile erkeklerin aklını başından alan ve onları ölüme sürükleyen bir cadıdan bahseder. Cadı olarak görüldüğü için ölüme mahkûm edilir. Sevgilisi onu aldattığından beri, canına kıymak istemektedir. Piskopos güzelliğinden ötürü ölüm hükmü veremeyip onu bir manastıra gönderir. Lore Lay, yolda kendisine eşlik eden üç şövalyeden büyük bir kayaya tırmanıp yukarıdan bir kez olsun Ren Nehri’ne bakmak için izin ister. Kayalara çıkar ve kendini aşağıya atar (Krş. Brentano 1801: 392-396).

Bu anlatının, tabiatüstü bir imgenin adını koyduğu ortaya çıkmaktadır. Yani insanlar, Brentano öncesi Ren Nehri’nde Loreley Kayalıkları’nın bulunduğu yerde gemilerin fizik kanunları sonucu uğradıkları kazaları güzel bir su perisinin dışındaki tabiatüstü varlıklarla ya da etkilerle ilişkilendirmişlerdir. Bu anlamda edebiyat, efsaneden beslenmiş, ama beslendiği efsaneyi beslemiştir de. Brentano’dan sonra özellikle Lorelei’i daha da büyük bir üne kavuşturan Heine ile birlikte, bir söylence edebiyat yolu ile pekiştirilmiştir.

Edebiyattan Söylenceye Lorelei

“Efsanelerin mitolojiler, tarihi olayların edebiyat eserlerine yüzyıllar boyunca konular sunan ortak kültür hazineleri” olduğunu öne süren Aytaç (1997: 8), efsanelerin edebiyata

malzeme vererek edebi ürünlere zemin teşkil ettiğine gönderme yapmaktadır. Bu anlamda efsaneleri, yer yer edebi eserlerin arka fonu olarak değerlendirmek mümkündür. Bu anlamda ‘edebiyatın mitoloji ile ne ilişkisi var’ sorusu anlamsızlaşmaktadır. Zira somut / yaşanan gerçekliğe seçenek bir gerçekliği yaratan edebiyat, bu paralel gerçekliğin inşasında insana dair ne varsa, insanın ürettiği her olguya yaslanabilir. Peki, edebiyatın efsaneler ile kurduğu bu ilişkide edebiyatın rolü her zaman ‘edilgen’ midir?

Lorelei konusunun Heine’ye nasıl ilham kaynağı olduğunu sormazdan önce efsanenin edebi açıdan işlenerek geçirdiği dönüşümleri ve halleri ortaya koymak faydalı olacaktır. Alman SWR Kanalı’nın yaptığı bir soruşturmaya² göre Lorelei ilkin 1800 yılında ‘Lore Lay’ adı ile Alman yazar Clemens Brentano’nun ‘Ren Kenarı Bacharach’ta³’ adlı baladında doğmuştur. 1810-1812 yılları arasında yine Brentano dört Ren masalını yazarken ‘Lore Lay’ figürünü geliştirmeye devam etmiştir; artık o ‘Bayan Lureley’, bir denizkızı, bir çeşit melusindir⁴. Loreley başka bir dönüşümü yazar Alois Wilhelm Schreiber’in ‘Lurley Üzerindeki Genç Kız⁵’ adlı yapıtında yaşamıştır. ‘Ren’e seyahat edenler için bir rehber’ niteliğindeki kitabında artık o, bir siren ve babası Ren’in kızıdır. Nihayet 1824 yılında ‘Lore Lay’ konusunu Heinrich Heine şiiri ‘Lore-Ley’de ele almış ve Lorelei’in bugünkü ününe kavuşmasını sağlamıştır.

Bu noktada Brentano’dan Heine’ye kadar gelen süreçte Ren Nehri’ndeki kaza ve talihsizliklerin sorumlusu kabul edilen varlığın, adetailmekilmek dokunarak bir su perisi olarak Lorelei’a dönüşümü açıkça ortaya çıkmaktadır. Ancak bir edebi ürün olarak Lorelei figürünün metinlerarasılık ve araçlararasılık açısından tabiatüstü varlıklarla ilgili efsanelere yaslanmadığı savunulamamaktadır. Nitekim Brentano’nun Lore Lay’ı ile çizdiği portre Yunan mitolojisindeki su perisi Echo’yu çağrıştırmaktadır. Diğer yandan, edebiyatın bu Lorelei söylencesinin oluşumu ve pekişmesindeki payı da görmezden gelinemez görülmektedir. Dolayısı ile efsane ile edebiyat arasındaki ilişki, burada bir etkileşim biçimini alarak birbirlerini besleyen, yeniden üreten, yaratan bir ilişki halini almaktadır.

‘Lorelei’ Şiiri ve Çevirisi

Lorelei	Lorelei
Ich weiß nicht, was soll es bedeuten, Daß ich so traurig bin? Ein Märchen aus alten Zeiten Das kommt mir nicht aus dem Sinn.	Bilmem ki ne mâna vermeli? Beni böyle mahzun eden Eski efsanelerden biri, Çıkmaz oldu düşüncemden.
Die Luft ist kühl und es dunkelt, Und ruhig fließt der Rhein; Der Gipfel des Berges funkelt Im Abendsonnenschein;	Hava serin, kararmak üzeredir; Ren nehri akmakta sakin sakin; Parıldayan dağın zirvesidir Işığında akşam güneşinin.
Die schönste Jungfrau sitzet	Dilber peri kızı çıkmış oturmuş

²<https://www.swr.de/archiv/regionen/100-groessten-rheinland-pfaelzer/loreley/-/id=2367956/did=2445968/nid=2367956/1sji0pe/index.html> Erişim Tarihi: 28.04.2020

³ “Zu Bacharach am Rheine”.

⁴ Özellikle Avrupa kaynaklı efsanelerde denizkızı figürü.

⁵ “Die Jungfrau auf dem Lurley”.

Dort oben wunderbar, Ihr goldnes Geschmeide blitzet, Sie kämmt ihr goldnes Haar.	Tepeye, üstünde bütün ziyneti, güzelliği; Altın başına ışıklar düşmüş; Tarıyor altın örgülerini.
Sie kämmt es mit goldnem Kamme, Und singt ein Lied dabei, Das hat eine wundersame, Gewaltige Melodei.	Bir yandan altın tarakla taranırken Bir yandan da şarkı söylüyor Şarkının cana can katan, alıp götüren Bir ahengi var ki dayanılmıyor.
Den Schiffer im kleinen Schiffe Ergreift es mit wildem Weh; Er schaut nicht die Felsenriffe, Er schaut nur hinauf in die Höh'.	Kayıkçı, içinde küçük bir kayığın; Amansız bir acı sarmış içini; Farkında değil yaklaşan kayalıkların Tepeden ayıramıyor gözlerini.
Ich glaube, die Wellen verschlingen Am Ende Schiffer und Kahn; Und das hat mit ihrem Singen Die Lorelei getan.	Derler ki gömülür dalgalara Sonunda kayıkçı da tekne de Ve bunu şarkılarıyla Lorelei yaptı gene.
Heinrich Heine	Çeviri: Dora Güney ve Necati Cumalı

Metin Çözümlemeleri

Heinrich Heine tüm dünyanın tanıdığı Alman bir şairdir. 13 Aralık 1797'de Düsseldorf'da doğmuştur. Üniversite öncesi eğitimlerini orada tamamlamış, kısa süreli bankacılık ve ticaret deneyimlerinden sonra Bonn'da hukuk alanında yükseköğrenimine başlasa da kendini daha çok felsefe ve edebiyata vermiştir. Eğitimini Berlin'de sürdürmüş, bu sırada Arndt, August Wilhelm Schlegel, Hegel, E.T.A. Hoffmann gibi döneminin önemli düşünür ve edebiyatçıları ile temas etmiştir. 1824 yılından 1831 yılına kadar Göttingen, Thüringen, Lüneberg, Hamburg, Londra, Münih, Hamburg, Berlin ve nihayet Paris gibi çeşitli kentlerde bulunmuş, Paris'e yerleşmiştir. Burada belli başlı Fransız şair ve yazarları ile tanışmış, Paris'in atmosferini sevmiş, 1841'de orada evlenmiştir. Omurilik veremi nedeniyle 17 Şubat 1856'da Paris'te ölmüştür (krş. Necatigil 2013).

Alman edebiyatının Goethe ve Schiller ile birlikte en etkili kalemlerinden biri olan Heinrich Heine, 19. Yüzyıla damgasını vurmuş, Alman edebiyatının romantizmden realizme geçiş döneminin en önemli şairi olmuştur. Şiir kitapları arasında Behçet Necatigil'in tam olarak çevirdiği 'Buch der Lieder / Şarkılar Kitabı (1824), en önemli kitabıdır. Heine, anlatımındaki gücü halk lirizminden almakta, şiirlerinde masal ve efsanelere çokça yaslanmaktadır. İncelememize zemin teşkil eden çeviri durumu ışığında metin dışı faktörler açısından şu tespitleri ilkin yapmak mümkündür: 'Lorelei' eseri, 1824 yılında yayımlanan Heine'nin 'Drei und dreißig Gedichte⁶' adlı seçkisinde ilk şiir olarak yer almaktadır. Türkçe açısından ise Heine'nin Lorelei efsanesini işlediği şiiri Lorelei, Dora Güney ve Necati Cumalı tarafından Türkçeye çevrilmiş, Tercüme Dergisi'nin 1946 yılında çıkan 34-36 sayısında yayımlanmıştır.

⁶ "Otuz Üç Şiir"

Derginin şiir özel sayısı olan bu sayıda ‘Dönüş’ bölümünün ikinci şiiri ‘Lorelei’dir (krş. Necatigil 2013). Dora Güney, 1940’lı yıllarda dönemin Mili Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından başlatılan tercüme hareketi bağlamında dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesine çok sayıda eseri dilimize kazandırmış olan Erol Güney’in eşidir. Dönemin büyük yazarlarından olan Necati Cumalı, tıpkı Orhan Veli, Melih Cevdet gibi Tercüme Bürosu’nda çeviri yapmış ünlü isimlerinden biridir. İkilinin bilinen asıl çevirisi, 1946 yılında MEB tarafından basılmış olan Gottfried Keller’in ‘Yedi Efsane’ adlı kitabıdır.

Heine ‘Lorelei’ şiirinde bir hikâyeye, Brentano ile adı konulan bir söylenceye dayanmış, bu söylenceye dayanan baladı ikinci kez şiirleştirmiş, efsaneyi çizdiği bir örnek olayla adeta resmetmeyi denemiştir. Bu olay, somutlaşmış biçimde bir kayıkçının kayalıkların üstünde altın tıraşıyla altın saçlarını tarayan bir yandan da şarkılar söyleyen Lorelei’i gören kayıkçının yaklaşan kayalıklara dikkat etmemesi sonucu sulara gömülmesidir. Elbette somut gibi görünen bu olay, Heine’nin uyaklı ve devrik anlatım biçimi ve duygu yoğun sözcük seçimleri ile edebi bir görünüme kavuşmuştur. Aksi bir tutum, bu anlatıyı düzyazı biçimine sokacaktır. Bu hususlara çeviri metin açısından bakılacak olursa Heine’nin uyak düzeninin, dolayısı ile devrik anlatım biçiminin çeviride korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Şiire kaynak dünyadaki, yani Alman kültür dizgesi içerisindeki bir metin olarak yaklaşılsa alımlayıcıların Ren ile, Ren efsanelerinden biri olan Lorelei ile tanışıklık düzeyi, alımlamaya etki etmektedir. Zira şiir, arka fondaki efsane ile bütünleşmekte ve bir toplam resim oluşturmaktadır. Çeviri metin açısından bu noktada bir kültürel bariyer ortaya çıkmaktadır, bu durum, bilgiye erişimin bir tık kadar uzak olduğu günümüz dünyasında bir engel olmaktan çıkmaktadır ancak çevirinin yapıldığı yıl olan 1946’da çeviri ile birlikte üstte veya altta verilebilecek küçük bir arka plan metni alımlama konusundaki engelleri, Türk okuyucuları için kaldırabilir görünmektedir. Metin işlevleri açısından bakılırsa özgünde duygu durum yaratma işlevinin baskın olduğu, bu işlevin de çeviri metinde estetik açıdan korunmaya çalışıldığı görülmektedir.

Özgün metin ve çeviri metinden meydana gelen çeviri durumumuz örneğinde metin içi faktörler açısından ise şu tespitleri yapmak mümkündür: Özgündeki ana fikir elbette arka planında acı bir hikâyeyi barındıran Lorelei’dir. Bu hikâyeyi bilmeden, buradan bağımsız bir okuma yapmak Alman okuru için düşünülemez. Çeviri metne bakıldığında çevirmenlerin de şiirin arkasında yatan söylenceyi bildikleri anlaşılmaktadır, nitekim söylenceyi bilmeyen Türk okuyucusu için bazı açıklayıcı hamleler göze çarpmaktadır. Özgün eser altı dördlükten oluşan manzum bir eserdir. Çeviri metin, buna uygun biçimlendirilmiştir. İlk dördlüğün ilk iki dizesinde, şair bir soru sorarak başlıyor, soru kendisini hüzünlendiren şeye ilişkin bir sorgulama görünümündedir ve yanıtı yine kendisi sonraki iki dizede vermektedir. Hüzünün nedeni Lorelei’in acıklı hikâyesidir ve zihnini meşgul emektedir. İkinci dördlükte Ren Nehri ile birlikte bir doğa tasviri yapılmış, üçüncü ve dördüncü dördlük Lorelei’in tasvirine ayrılmıştır. Beşinci dördlükte Ren Nehri’nde yol almakta olan temsili bir denizci resmedilmektedir. Son dördlükte denizci ile su perisi Lorelei arasındaki bağlantı kurulmakta ve şiir sonuca bağlanmaktadır. Bu konu akışı ve kurgunun çeviri metinde korunduğu görülmektedir. Sözdizim açısından ise özgünde ön plana çıkan devrik ve uyaklı tümce yapılarının çeviri metinde yansıtılmaya çalışıldığı söylenebilir. Metinler, sözcük seçimleri açısından değerlendirildiğinde Heine’nin günlük dilden sözcükleri kullandığı, çevirmenlerin de benzer biçimde çeviriyi yaptıkları dönem için hemen herkesçe anlaşılabilir bir dille çeviri yaptıkları görülmektedir.

‘Lorelei’ Şiiri ve Çevirisi Bağlamında Eleştirel Değerlendirmeler

Ich weiß nicht, was soll es bedeuten, Daß ich so traurig bin? Ein Märchen aus alten Zeiten Das kommt mir nicht aus dem Sinn.	Bilmem ki ne mânâ vermeli? Beni böyle mahzun eden Eski efsanelerden biri, Çıkmaz oldu düşüncemden.
---	---

Özgünün ilk iki dizesi bir soru tümcesidir ve yaklaşık olarak ‘Bilmem, böylesi hüznü oluşumun nedeni nedir?’ gibi bir içerime sahip bu tümcede çevirmenlerin kaynak tümcedeki ‘bedeuten’ fiilinden hareketle buldukları ‘mana vermek’ karşılığı, -e hali ile bir dolaylı tümleş gerektirmektedir. Ancak soru retorik bir soru olarak sorulmuştur, soruya yanıt dolayısı ile böyle bir kuruluşla değil, ‘eski efsanelerden biri’ biçiminde verilmiştir. Uyak düzeni açısından uyumlu olması göz önüne alınırsa kabul edilebilir bir çeviri olarak değerlendirilebilir.

Die Luft ist kühl und es dunkelt, Und ruhig fließt der Rhein; Der Gipfel des Berges funkelt Im Abendsonnenschein;	Hava serin, kararmak üzeredir; Ren nehri akmakta sakin sakin; Parıldayan dağın zirvesidir Işığında akşam güneşinin.
--	--

İkinci dördlüğün son iki dizesi anlamsal olarak ‘dağın tepesi parıltıyor akşam güneşinin ışığında’ gibi bir içerime sahiptir. Çevirmenler, kaynak tümcenin yüklemi durumundaki ‘funkelt’ sözcüğünü kendi tümcelerinin öznesi yapmak, bu yolla vurguyu ‘zirve’ sözcüğüne almak istemişlerdir. Heine’nin şiirinde seslendiği kişi ya da kişilerin Loreley Kayalıkları’na uzaktan baktıkları düşünülürse –çünkü en yakından anlatıcı bilir, bilebilir, böyle olduğu için anlatır zaten- bu çevirmen hamlesi kabul edilebilir ancak bu hali ile özne belirsizliğine uğramaktadır. Bu bağlamda fiilden isim işlevinde bulunan ‘parıldayan’ sözcüğünden sonra konacak bir virgül, sorunu ortadan kaldıracaktır.

Die schönste Jungfrau sitzet Dort oben wunderbar, Ihr goldnes Geschmeide blitzet, Sie kämmt ihr goldnes Haar.	Dilber peri kızı çıkmış oturmuş Tepeye, üstünde bütün ziyneti, güzelliği; Altın başına ışıklar düşmüş; Tarıyor altın örgülerini.
--	---

Şiirin tamamında korunmaya çalışılmış olan uyaklı anlatım ‘sitzet, blitzet’ uyağının aktarımında kullanılan ‘oturmuş, düşmüş’ ifadeleri ile sekteye uğramış görünmektedir. Burada ‘düşmek’ fiili yerine tercih edilecek ‘vurmak’ fiili, oluşacak ‘oturmuş, vurmuş’ uyağı ile birlikte sorunu ortadan kaldıracaktır. Bunun dışında bu kıtada ‘oben’ (yukarıda) sözcüğü yerine özgünde olmadığı halde ‘tepeye’ sözcüğü eklenmiş, ‘Geschmeide’ (ziynet) sözcüğü özgüne göre başka bir dizede kullanılmış, ‘golden’ (altın) sıfatı özgün ile aynı ismi nitelememiş, ‘Haar’ (saç) sözcüğü ise, ‘örgü’ biçiminde çeviri metne yansımıştır. Ancak bu değişimlerin hiç biri, anlamsal kaymaya neden olmadan çeviri metne kazandırılan estetik dokunuşlar olarak göze çarpmaktadır.

Sie kämmt es mit goldnem Kamme, Und singt ein Lied dabei, Das hat eine wundersame, Gewaltige Melodei.	Bir yandan altın tarakla taranırken Bir yandan da şarkı söylüyor Şarkının cana can katan, alıp götüren Bir ahengi var ki dayanılmıyor.
--	---

Bu kıtanın ilk iki dizesinde gerek anlamsal gerekse biçimsel bir eşdeğerlik yakalanmıştır. Son iki dizesinde ise ‘Melodei’ (melodi) ismini niteleyen ‘wundersam’ (mucizevi) sıfatı yerine ‘alıp götüren’ şeklindeki fiilden sıfat yapı, ‘gewaltig’ (güçlü) sıfatı yerine ise ‘dayanmak’ fiilin edilgen çatılı kuruluşu kullanılmış, yine bu ismi niteleyecek şekilde ‘cana can katan’ eklemesi yapılmıştır. Sözcük türlerine de müdahaleyi barındıran bu değişimler, anlamsal kayıplar yaratmamakta, üstelik çeviri metne biçimsel bir incelik katmaktadır.

Den Schiffer im kleinen Schiffe Ergreift es mit wildem Weh; Er schaut nicht die Felsenriffe, Er schaut nur hinauf in die Höh’.	Kayıkçı, içinde küçük bir kayığın; Amansız bir acı sarmış içini; Farkında değil yaklaşan kayalıkların Tepeden ayıramıyor gözlerini.
---	--

Bu kıtanın ilk iki dizesinde, bir önceki kıtadaki ‘das Lied’ adına gönderme yapan ‘es’ zamiri karşılığı olarak ‘amansız bir acı’ öznesi kullanılmış, ancak bu yapısal değişim anlamsal açıdan bir kayıp yaratmamıştır. Son iki dizedeki ‘schaut, schaut⁷’ yinelemesi verilmemiş, yerine ‘farkında olmamak, tepeden ayıramamak’ eylemlerinin kullanımı ile daha açıklayıcı bir çeviri tercih edilmiştir. Bu durum, şiire zemin olan hikâyenin Türk okuyucusuna yabancı kalmasına karşı alınmış bir önlem olarak kabul edilebilir görünmektedir.

Ich glaube, die Wellen verschlingen Am Ende Schiffer und Kahn; Und das hat mit ihrem Singen Die Lorelei getan.	Derler ki gömülür dalgalara Sonunda kayıkçı da tekne de Ve bunu şarkısıyla Lorelei yaptı gene.
---	---

Son kıtada Heine ‘Ich glaube’ (sanırım) ifadesi ile kendisi bir şeye inanmakta, okuyucuyu da buna inandırmak istemektedir. Çevirmenlerin ‘derler ki’ biçimindeki karşılıkları, şiirde resmedilen olayın ya da hikâyenin ‘söylence’ olmağına işaret eden bir çeviridir. Nitekim özgünde olmamasına rağmen son dizede yaptıkları ‘gene’ eklemesi, söylenceyi öne çıkaran ya da pekiştiren bir müdahale olmuştur. Diğer yandan özgünde kullanılan ‘verschlingen’ (yutmak) fiili özne işlevindeki ‘die Wellen’ (dalgalar) ismi ile birlikte kullanılmakta, ‘dalgalar yutar’ anlamına gelmektedir. ‘kayıkçı da tekne de dalgalara gömülür’ aktarımı, Lorelei’a atfedilen veya bu tabiatüstü etki ile ilişkilendirilen dalgaların etkisini bir nebze azaltmakta ise de yakalanan uyaklı anlatım biçimi, bir sorun algısına yol açmamaktadır.

Genel Tutum

Özgünün Dora Güney ve Necati Cumalı tarafından yapılan çevirisi, genel açıdan değerlendirilecek olursa, çeviri metnin çeviri eğitiminde genç çevirmenlerin yetiştirilmesinde fikir veren ‘ders niteliğinde’ çeşitli yönleri olduğu söylenebilir. Çevirmenler, dilin şiir

⁷ schauen: bakmak

çevirisinde anlamları ya da yakın anlamları karşılayabilmek için neredeyse sayısız gibi görünen anlatım olanaklarını çevirmenlere sunduğunu kanıtlar biçimde eylemişlerdir. Çevirmenleri görünmez araçlar ya da aktarıcılar olmaktan çıkararak birer ‘eyleyen’e dönüştürecek olan bakış açısının nüveleri, bu çalışmada seçilen örnek çeviri durumunda ortaya çıkmaktadır. Çeviri, bir eylemdir, dolayısı ile belli bir bilinci ve amacı ön koşar. Örnek çeviri durumunda çevirmenlerin, yukarıda tespit edilen sözcüklerin aktarımında yer yer sözcüksel karşılıkları, başka bir anlatımla düzanlamsal karşılıkları kullanmadıkları, yer yer sözcük türlerinde değişime gittikleri görülmektedir. Ancak bu tutum, anlamsal kayıpları beraberinde getirmemiş, üstelik biçimsel açıdan olası hareket alanlarını kullanmalarını sağlamıştır. Bu yönü ile, kendi çevirilerinde kullandıkları bir ifade olan ‘mana vermek’, çevirinin yerine getirmesi gereken isterlerden biridir. Biçimsel açıdan ise dörtlük yapıları ve uyaklı anlatımları korumaya çalışarak, şiir çevirisi ile ilgili bir başka ister olan ‘melodi’yi sağlayabilmiş görünmektedirler.

SONUÇ

Bu çalışmanın sonuç çıkarımları, kuramsal ve uygulamalı açıdan iki ayrı ulamda formüle edilebilir görünmektedir. Kuramsal açıdan tarihsel ve toplumsal yönleri bulunan söylencelerin yer yer edebiyata malzeme teşkil ettiği, edebiyatın da kimi zaman söylence oluşturucu ya da söylence pekiştirici işlevleri yerine getirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Ren Nehri’ne ait söylencelerden doğan bir edebiyat ürünü olarak Lorelei, Brentano ve Heine ile yeniden efsaneleşmiş ve bugün hem halk arasında bir söylence hem de edebi anlamda Brentano ve Heine ile birlikte bir edebi figür olarak yaşamaya devam etmektedir. Bu durum söylencelerin edebiyatın üretiminde bir beslenme kaynağı veya etkileşim malzemesi olabildiğini göstermektedir. Edebiyatın yayılımı ise bir kültür dizgesi içerisinde edebiyat üzerine konuşma ile mümkün olabilir. Bu bağlamda bir edebiyat nesnesi çeşitli kültür-sanat mecralarında bir araştırma veya tartışma nesnesine dönüşür, o ürünle ilgili çözümlemeler, eleştiriler, yorumlar yapılır. Bir ulusal edebiyat ürününün yayılımına bir başka kültür dizgesi içerisinde hizmet eden ise elbette çeviri etkinliğidir. Bir edebi ürün olarak Lorelei, birçok dile çevrilmiştir, böylelikle edebiyat aracılığı ile söylence de taşınmıştır, taşınmaktadır.

Bu çalışmanın uygulama ayağında, edebiyatın yayılımına hizmet eden çeviri etkinliği bağlamında Heinrich Heine’ye ait ‘Lorelei’ adlı şiirin çevirisine ilişkin eleştirel değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ortaya konan çeviride kullanılan duru Türkçe ve biçimsel eşdeğerlik açısından göze çarpan estetik yapı, edebiyat çevirisinin, özelde de şiir çevirisinin yalnızca anlamın aktarımı ile sınırlı kalmadığını, bunun da ötesinde anlamın melodik bir dille aktarımının önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu estetik anlayışının öne çıkmasında Tercüme Bürosu bünyesinde çeviriler yapmış şair ve yazarların etkisi veya katkısı, tartışılmazdır. Bu durum, Tercüme hareketini ve bu hareketin ürünlerini siyasi ve toplumsal açı ve boyutlarının ötesinde ‘çeviribilimsel’ açıdan da mercek altına almayı haklı çıkarmaktadır. Tercüme hareketinin çeviri ürünleri, çeviribilimsel açıdan öğretilimsel bir malzeme olarak hizmet edebilir ve öğrencilerin / çevirmen adaylarının çeviri edimi ile ilgili bilinç ve beceri düzeylerini arttırabilir niteliktedir. İncelemeciler, dünya klasiklerinden metinlerin nasıl çözümlendiğini, bu metinlerdeki her bir sözcüğe nasıl mana verildiğini dönemin çevirmenlerinin izlerini sürerek saptayabileceklerdir.

KAYNAKLAR

- Alpaslan, İsmet (1992). "Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile Efsane Üzerine Bir Konuşma". *Millî Folklor*, 2 (13), 32-35.
- Aytaç, Gürsel (1997): Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Buch, Wilfried (1992): "Masal Ve Efsane Üzerine", Çev: Dr. Ali Osman Öztürk. *Millî Folklor*, 2 (13), 10-15.
- Brentano, Clemens (1801): *Godwi oder Das steinerne Bild der Mutter. Ein verwildeter Roman von Maria*. Bremen: Friedrich Wilmans, 392-396.
- Erol, Burçin (2008): "The Forsaken Mermaid In Nazlı Eray's "A Night At The Police Station; The Moon, The Stars And The Sky". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (9), 217-226.
- Gerard, Virginia (2012): Virginia Gerard: Loreley – „Ein Märchen aus alten Zeiten“, im Internet: <http://www.goethe.de/lrn/prj/mlg/mad/mdr/de8892785.htm>, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Heine, Heinrich (1924): "Drei und dreißig Gedichte von H. Heine". *Der Gesellschafter oder Blätter für Geist und Herz*. Berlin: Maurer, 242 – 258.
- Heine, Heinrich (1946): "Lorelei". Çev. Dora Güney ve Necati Cumalı, *Tercüme Dergisi*, sayı 34-36.
- Jaedicke, Ernst (1925): *Deutsche Sagen*. Ausgewählt von Ernst Jaedicke mit Bildern von E. Feyerabend. Berlin: Deutsche Buchgemeinschaft GmbH.
- Karakurt, Deniz (2011): *Türk Söylence Sözlüğü. Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü*. E-Kitap.
- Lyser, Johann Peter (1938): *Abendländische tausend und eine Nacht oder die schönsten Märchen und Sagen aller europäischen Völker*. Zum ersten Mal gesammelt und neu bearbeitet von J. P. Lyser, mit 30 Bildern. 15 Bändchen in 2 Abthl. Meissen 1838/39.
- Nar, Mehmet Şükrü (2014): "Günümüz Toplumunda Mitler: Anadolu Halk Efsaneleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Folklor / Edebiyat*, 20 (79), 55-77.
- Necatigil, Behçet (2013): *Düzyazılar I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. E-Kitap.
- Nord, C. (1988). *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Heidelberg: Groos.
- Simrock, Karl (1907): *Rheinsagen aus dem Munde des Volks und deutscher Dichter*. Leipzig: Max Hesses Verlag.